

NUTQNING BOYLIGINI TA'MINLOVCHI VOSITALAR VA ULARNING AHAMIYATI

*Farg'ona davlat texnika universitetining
2-sonli akademik litseyi ona tili va
adabiyot fani o'qituvchisi
Parpiyeva Shohsanam Olimovna*

Annotatsiya

Mazkur maqola nutqning boyligini ta'minlovchi vositalar va ularning tilshunoslikdagi, adabiyotdagi hamda kundalik muloqotdagi ahamiyatini yoritib beradi. Maqolada nutq boyligining asosiy vositalari – leksik, stilistik va grammatik birliklar batafsil tahlil etilgan bo'lib, ularning nutqni jonlantirish, fikrni aniq va ta'sirli ifodalashdagi roli ko'rsatilgan. O'zbek tilining boyligini saqlash va rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Nutq boyligi, leksik vositalar, stilistik vositalar, sinonimlar, antonimlar, frazeologizmlar, metaforalar, epitetlar, til ahamiyati, o'zbek tili, muloqot samaradorligi.

Nutq insoniyatning eng muhim muloqot vositasi bo'lib, uning boyligi tilning o'ziga xosligini va madaniy merosini aks ettiradi. O'zbekiston Respublikasining davlat tili bo'lgan o'zbek tili boy lug'at zaxirasi va ifoda vositalari bilan ajralib turadi, ammo nutqning boyligini ta'minlovchi vositalarni to'g'ri ishlatish orqali tilni yanada rivojlantirish mumkin. Nutq boyligi deganda, avvalo, tilning leksik, fonetik, grammatik va stilistik resurslaridan foydalanish tushuniladi. Bu vositalar nutqni jonli, ta'sirli va mazmunan chuqur qilishga xizmat qiladi. Masalan, sinonimlar – bir xil ma'noni bildiruvchi, ammo turli shakldagi so'zlar – nutqda takrorlanishni oldini olib, ifodani rang-barang qiladi. O'zbek tilida "yurak" so'zining sinonimlari sifatida "dil", "ko'ngil", "bag'ir" kabi birliklarni keltirish mumkin, ular nutqni yanada poetik va emotsional tusga kiritadi.

Nutq boyligini ta'minlovchi vositalar orasida antonimlar alohida o'rin tutadi. Antonimlar – qarama-qarshi ma'noni bildiruvchi so'zlar bo'lib, nutqda kontrast yaratishga yordam beradi. Bu vosita fikrni taqqoslash va qarama-qarshilik orqali yanada aniqroq ifodalash imkonini beradi. Masalan, "yaxshi" va "yomon", "issiq" va "sovuq" kabi antonim juftliklari nutqni dinamik qiladi va tinglovchiga fikrni tezroq yetkazadi. O'zbek adabiyotida, xususan, Alisher Navoiy asarlarida antonimlar keng qo'llanilgan bo'lib, ular g'azallarda his-tuyg'ularni chuqurroq ifodalashga xizmat qilgan. Shuningdek, frazeologizmlar – tilning tayyor ifoda birliklari – nutq boyligining muhim qismidir. Frazeologizmlar nutqni ixcham va obrazli qiladi, chunki ular bir

necha soʻzning maʼnosini bitta iborada jamlaydi. Oʻzbek tilida "qoʻlini yuvib qoʻyish" (ishdan voz kechish), "koʻzini yummoq" (oʻlmoq) kabi frazeologizmlar nutqni jonli qiladi, ammo ularni notoʻgʻri ishlatish nutqni chalkash qilishi mumkin.

Stilistik vositalar nutq boyligini taʼminlashda asosiy rol oʻynaydi. Metaforalar, metonimiyalar va epitetlar kabi tropik birliklar nutqni sanʼatkorona darajaga koʻtaradi. Metafora – bir narsani boshqasiga oʻxshatish orqali ifodalash boʻlib, nutqni obrazli va taʼsirli qiladi. Masalan, "daryo kuladi" degan iborada daryoning shovqini metafora orqali tasvirlanadi. Oʻzbek sheʼriyatida metaforalar keng tarqalgan, chunki ular tilning poetik imkoniyatlarini ochib beradi. Metonimiya esa, bir narsani boshqasi bilan almashtirish vositasi boʻlib, nutqni ixchamlashtiradi. "Qalamni yurgizmoq" (yozmoq) kabi metonimik iboralar nutqni professional va samarali qiladi. Epitetlar – sifatlovchi soʻzlar boʻlib, ular nutqda tasvirni boyitadi. "Oltin kuz", "koʻk osmon" kabi epitetlar nutqni rang-barang va emotsional qiladi, ammo ularni haddan oshirib ishlatish nutqni sunʼiy koʻrinishga keltirishi mumkin.

Grammatik vositalar ham nutq boyligini taʼminlashda muhimdir. Jumla tuzilishidagi oʻzgarishlar, masalan, inversiya (soʻz tartibini oʻzgartirish) nutqni ritmik va eʼtiborni tortuvchi qiladi. Oʻzbek tilida "Kel, doʻstim, kel" kabi takrorlar (anafora) nutqni taʼsirliroq qiladi. Shuningdek, parallelizm – jumla qismlarining parallel tuzilishi – nutqda mantiqiy bogʻlanishni taʼminlaydi. Bu vositalar nutqni nafaqat mazmunan, balki shaklan ham boyitadi.

Nutq boyligini taʼminlovchi vositalarning ahamiyati koʻp qirrali. Birinchi navbatda, ular muloqot samaradorligini oshiradi. Kundalik hayotda, masalan, nutqda sinonim va antonimlardan foydalanish tinglovchini zeriktirmaydi va fikrni aniq yetkazadi. Ikkinchi navbatda, adabiyot va sanʼatda bu vositalar ijodkorlikni rivojlantiradi. Oʻzbek adabiyoti misollarida, xususan, Abdulla Qodiriy va Choʻlpon asarlarida stilistik vositalar tilning goʻzalligini namoyon etadi. Uchinchi navbatda, tilni saqlash va rivojlantirishda ularning roli katta. Oʻzbekiston Respublikasida til siyosati doirasida nutq boyligini oshirish uchun maktablarda til darslarida bu vositalarga alohida eʼtibor qaratiladi. Biroq, zamonaviy texnologiyalar va xorijiy tillar taʼsiri ostida nutq boyligi kamayishi mumkin, shuning uchun bu vositalarni oʻrgatish zarur.

Nutq boyligining ahamiyati jamiyat rivojida ham namoyon boʻladi. Boy nutq milliy madaniyatni saqlaydi va avlodlar oʻrtasida bogʻlanishni taʼminlaydi. Masalan, folklor va maqollar orqali frazeologizmlar avlodlarga oʻtkaziladi. Shuningdek, professional sohalarda, masalan, jurnalistika va diplomatiyada stilistik vositalar muvaffaqiyat kalitidir. Oʻzbek tilining boyligini taʼminlash uchun davlat dasturlari, masalan, "Oʻzbek tili va adabiyoti" oyliklari va til festivallari oʻtkaziladi. Bu vositalar nutqni nafaqat ifoda vositasi, balki milliy gʻurur manbai qiladi.

Xulosa qilib aytganda, nutqning boyligini taʼminlovchi vositalar tilning jonli va taʼsirli boʻlishida asosiy oʻrin tutadi. Sinonimlar, antonimlar, frazeologizmlar,

metaforalar va boshqa stilistik birliklar nutqni boyitib, muloqotni samarali qiladi. Ularning ahamiyati tilni saqlash, adabiyotni rivojlantirish va jamiyatda o'zaro tushunishni oshirishda yotadi. O'zbek tili kabi boy tillarda bu vositalarni to'g'ri ishlatish milliy madaniyatni mustahkamlaydi va kelajak avlodlarga meros bo'lib qoladi. Shuning uchun, tilshunoslik va ta'lim sohasida bu vositalarga doimiy e'tibor qaratish zarur.

Adabiyotlar

1. Rasulov I. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. Toshkent: Fan, 1992.
2. Mahmudov M. O'zbek tili nutq madaniyati. Toshkent: O'zbekiston, 2005.
3. O'zbekiston Respublikasi 11-sinf Ona tili darsligi. Toshkent: Sharq, 2020.
4. Azimova M. Nutq madaniyati va uni shakllantiruvchi asosiy sifatlar. CyberLeninka, 2023.
5. Interonconf jurnalidagi maqola: Madaniy nutq va uni shakllantiruvchi asosiy omillar, 2023.
6. In-academy.uz: Madaniy nutq va uni shakllantiruvchi vositalari, 2024.
7. Nutq madaniyati Vikipediya sahifasi. Uz.wikipedia.org, 2024.
8. Ahmadaliyeva G. H. et al. YARIMO 'TKAZGICH MODDALAR VA ULARNING XARAKTERISTIKALARI //Евразийский журнал академических исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 91-93.
9. Usmonov S., BO I. S. C. Q. D. A. M. LISHINING SABABLARI, DAVOLASH USULLARI //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 4 Part 2. – С. 196-199.
10. Yusubjanovna A. M. BIRINCHI TIBBIY YORDAMNING AHAMIYATI VA UNI BAJARISHNING UMUMIY QOIDAIARI //PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION. – 2023. – Т. 2. – №. 1.
11. Usmonov S. ADVANTAGES OF INTERDISCIPLINARY PHYSICS EDUCATION IN MEDICAL STUDIES //Modern Science and Research. – 2025. – Т. 4. – №. 5. – С. 847-851.
12. Abdusubxon o'g'li U. S. IMPROVING THE TEACHING OF PHYSICS BASED ON ITS INTEGRATION WITH BIOPHYSICS AND MEDICAL SCIENCES //Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing. – 2025. – Т. 3. – №. 4. – С. 18-23.
13. Abdusubxon o'g'li U. S. REASONS AND SPECIFIC ADVANTAGES OF TEACHING PHYSICS IN MEDICAL INSTITUTES //American Journal of Philological Sciences. – 2024. – Т. 4. – №. 12. – С. 26-31.
14. Usmonov S. FIZIKANING TIBBIYOT SOHASIDAGI AHAMIYATI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. 12. – С. 116-118.

15. Abdusubxon o'g'li U. S., Madaminovna M. F. FIZIKA FANINI KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O'QITISHNING AHAMIYATI.
16. Карабаев М., Косимова Г. С., Сидиков А. А. Логико-математические модели количественной оценки интегрального уровня индивидуального физического здоровья на основе адаптационного потенциала организма //Журнал клинической и профилактической медицины,(1). – 2023. – С. 38-45.
17. Soyibjonovna Q. G. JISMONIY SALOMATLIK DARAJASINI BAHOLASH USULLARI VA UNI NAZORAT QILISHNING ASOSIY BOSQICHLARI //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2025. – Т. 4. – №. 41. – С. 129-134.
18. Гасанова Н. М. и др. ИЗМЕНЕНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕКСТУРЫ СЛЮНЫ ПРИ ГРЫЖАХ ПОЗВОНОЧНОГО ДИСКА ДО И ПОСЛЕ ПРИМЕНЕНИЯ ГИРУДИНА //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2025. – Т. 5. – №. 2. – С. 564-569.
19. Karabaev M., Qosimova G. S. Logical-mathematical models of quantitative assessment of the integral level of individual physical health based on the adaptive potential of the body //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 452. – С. 07004.
20. Косимова Г., Бахтиерова М., Исроилова Д. ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛАЗЕРА В МЕДИЦИНЕ //Решение социальных проблем в управлении и экономике. – 2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 31-33.
21. Soyibjonovna Q. G. et al. QON VA IMMUN TIZIMLARINING FIZIOLOGIK JARAYONLARIDA FIZIK QONUNLARNING ROLI //TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR. – 2025. – Т. 1. – №. 9. – С. 739-741.
22. Qosimova G. S. ABU RAYHON BERUNIY ILMIY G 'OYALARINING BIOFIZIKA FANINI O 'QITISHDA INTEGRATSIYASI //Journal of universal science research. – 2025. – Т. 3. – №. 4. – С. 26-29.